

GERÇEKÜSTÜ, GERÇEKDİŞİ, GERÇEK AŞIRI

Soli ÖZEL ve Serhat GÜVENÇ

Khas öğretim üyeleri

Bugüne damgasını vuran “gerçek-aşırı” kavramının bir gerçeklik olarak hayatımızı etkilemesinin güven kriziyle, beklentilerin karşılanmamasıyla, insanların algılayamadıkları gelişmelere karşı duydukları tepkiyle yakından bağlantısı var.

Pozitivist gelenekten gelen sosyal bilimciler için açıklamanın makbulü en az değişkenle hikâyenin olabildiğince büyük bölümünü açıklayabilenidir. Bu aslında “yalınlık kuralı”nın uygulanmasından başka bir şey değildir. Bir de Occam’ın (Okham’ın) usturası vardır ki, bu da iyi bir açıklamanın gereksiz ayrıntılarından arındırılmış

bir açıklama olacağını vazeder. Sinema meraklıları, Jodie Foster’ın katıksız vetavizsiz bilimselliği savunan bilim insanını canlandırdığı *Contact* (Temas) filmini anımsayacaklardır. Bu bilim-kurgu film, Carl Sagan’ın aynı adlı romanından uyarlanmıştır.

Film, uzayın derinliklerinden gelen sinyaller sayesinde inşa edilen bir araç ile zaman ve mekânın sınırlarını aşan bir uzay yolculuğunu işler. Filmde iki ana karakterin temsil ettiği bilim ve inanç arasındaki gerilim sık sık karşımıza çıkar. Bu anlarda Jodie Foster’ın canlandırdığı tavizsiz akılcı bilim insanı Dr. Elenor Arroway, hep 14. yüzyıl filozofu Okham’a sığınır; “diğer bütün değişkenler

sabitken, en basit açıklama doğru açıklamadır.” Bir diğer ifadeyle akla en yakın açıklamanın en doğru açıklama olabileceğini teslim eden bu önerme pozitivist geleneğin, zaman ve mekândan bağımsız bir nesnel gerçeklik olduğu anlayışının açık bir ifadesidir.

Sosyal Bilimlerde “Gerçeklik”

Sosyal bilimlerde nesnel gerçeğe erişmenin her zaman fen bilimlerindeki kadar kolay olmadığı da bir başka gerçektir. Sosyal bilimler alanında kesinlik iddiasının gerçek hayatta ortaya çıkardığı maliyetler tarihsel örneklerle ortaya konmuştur. Örneğin, bilimselliğin belki de zirvesine karşılık gelen 19. yüzyılda Almanlar, savaşı, hem de iki cephele bir savaşı kazanmanın sırrını çözdüklerine ikna olmuşlardı. Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “Ben Almanları Severim, Almanlar makinaları sever” dizelerinde ifadesini bulan Alman titizliği ise, yakın gelecekte bu ulus açısından bir felakete yol açacaktı. Birinci Dünya Savaşı’na giden yolda, Alman Genelkurmayı, Batı’da Fransa ve Doğu’da Rusya’ya karşı iki cephele savaşıma planları yaparken, ince ince hazırlanmış kurmay planlarına ve dakika dakikasına hesaplanmış birlik intikal çizelgelerine bel bağlamıştı. Savaşı bir mühendislik projesine dönüştüren Alman kurmayları, insan unsuruna dayalı tüm faaliyetlerde olduğu gibi savaşta da belirsizlik ve şans gibi faktörlerin belirleyici olabileceğine dikkat çeken bir Prusyalı, von Clausewitz’i nedense hiç dikkate almadılar. Almanların yenilgisiyle sonuçlanan bu savaş, bilim ve teknolojik ilerlemenin henüz savaşı öngörülebilir, tasarlanabilir ve yönetilebilir hale getirmediyi ortaya koymuştu.

Öte yandan gerçeğin en makul temsillerine varabilmek yolunda değişik akımlar/kuramlar aynı paradigmadan ve varsayımlar kümesinden hareketle bambaşka sonuçlara varabilmişlerdir. Hatta aynı bağımsız değişkenden hareketle taban tabana zıt önermeler türetebilmişlerdir. Örneğin kapitalizm ile savaş arasındaki bağlantı. Marksizm’in Leninci yorumunda kapitalizm çatışmanın/savaşın temel nedenidir. Uluslararası İlişkilerin Liberal Kuramı ise, kapitalizmin (ticaretin) devletler arasında barışı güçlendirdiğini iddia eder. Burada temel sorun, bu önermelerden hangisinin siyasal, sosyal ve nihayet ekonomik boyutlarıyla gerçeği daha iyi temsil ettiğidir. Salt akademik bir tartışma olarak eğlenceli bile sayılabilecek bu çelişki, devletlerin üzerine siyaset (ya da siyasa) inşaa edecekleri birer gerçeklik olarak kabul edildiklerinde, yüksek maliyetli olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Gerçeğin Tekelleştirilmesi

Gerçeği tekelleştirme konusunda bir dönem en iddialı ve etkin yöntemler kullananlar kuşkusuz ki Sovyetler olmuştur. George Kennan’ın, Mr. X mahlasıyla yazdığı ve Foreign Affairs’de 1946’da yayınlanan “The Sources of Soviet Conduct” (Sovyet Tavrının Kökenleri) isimli makale, “Uzun Telgraf” olarak bilinen bir bilgi notuna dayanmaktadır. Bu notta Sovyet rejiminin “gerçek” ile bağının sorunlu olduğuna dikkat çekilen Kennan ya da Bay X’e göre, Komünist Parti, gerçeğin ne olduğu konusunda tek yetkin ve yetkili kaynaktır. “Gerçek”, Parti ne derse oydu ve Parti’nin bir gün “ak” dediğine, ertesi gün “kara” demesinde hiçbir sakınca yoktu. “Dava”nın selameti için gerçek konusunda zaman zaman

tutarsızlıklar yaşanabilirdi. Bu arada Sovyetlerin gerçekle imtihanı, George Orwell’in 1984 romanına da esin kaynağı olmuştu.

“Gerçeğin” kurgulanabilmesi, duruma göre değiştirilebilmesi bilginin ve bilgi akışının sıkı sıkıya denetlenebilmesiyle mümkün olduğundan, alternatif iletişim kanallarının mevcudiyeti rakip hakikatlerin ve hikâyelerin bilinmesini kolaylaştırmaktaydı.

Bilim, Hikâye ve Medya

Son dönemde bir hayli popüler olan *Sapiens* adlı kitabında Yuval Harari, hikâye kurgulamanın ve yayma becerisinin insanın iletişim ve etkileşim içerisinde olabileceği grupların büyüklüğünü katbekat arttırdığını iddia eder. Asıl devrim *Sapiens*’in ses ve yazıyla iletişim kurabilmesi değil, bunları hikâye yaratmak ve anlatmak için kullanabilmesidir. Buradan hareketle insan gerçekliğinin hep bir kurgu/hikâye boyutu olduğu söylenebilir. Böylece bilim de, hikâye oluşturulurken medet umulan, hatta istismar edilen bir araca kolaylıkla dönüşebilir.

Öte yandan merak ve kuşku sayesinde genel kabul görmüş gerçeklikler sorgu ve sınamadan geçirilmektedir. Kuşkuçuluğun komplo kuramlarını besleyen bir hâle büründüğü de olur. Örneğin, 20 Temmuz 1969 günü insanın ilk kez Ay’a ayak bastığı olgusu bazıları için bir gerçek değil, kurgudan ibarettir. Gözlem gerçeği tespit için kullanılan bir yöntemdir. Ama gözlem, doğrudan değil de başkasının, hele kameranın aracılığıyla yapıldığında ve dolayısıyla “modere” edildiğinde, “gerçek” ne kadar doğru temsil edilmekte, ne kadar kurgulanmaktadır?

Televizyonlarda izleyicilere gerçek niyetine sunulanlardan bazılarının kurgu olduğu ilk kez 1991 Körfez Savaşı sırasında çarpıcı biçimde açığa çıkmış, ABD uluslararası kamuoyunun savaşa desteğini diri tutmak adına kurguya sık sık başvurmuştu. Savaşta televizyonun oynadığı bu rol daha sonra “CNN Etkisi” olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu etkinin farkına varılması, CNN’in rakipsiz konumunu da bitirmiştir. Katar’ın *Al Jazeera*’sından, Çin’in CCTV’sine, Rusya’nın RT’sine kadar yeni ve en az CNN kadar etkili mecralar ortaya çıkmıştır ve farklı gerçeklik temsilleri ve yorumları ile tüm dünyaya yayın yapmaktadır.

Alternatif Gerçeklik Rejimleri ve Bilime Duyulan Güvenin Sarsılması

Mecralar böyle çeşitlenince ortaya çıkan alternatif hakikat rejimleri de çeşitlenmektedir. Bu arada özellikle Soğuk Savaş sonrası Uluslararası İlişkiler disiplininde ana akım kuramlara en ciddi meydan okuma inşaacılar tarafından gelmiştir. Nesnel bir gerçekliğin varlığını reddeden bu yaklaşımın temsilcileri, gerçekliğin sosyal kurgudan ibaret olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre devlet, egemenlik gibi kavramlar nesnel gerçekler değil, birer kurgudur aslında. Ortalama insanın bilime ve bilimselliğe duyduğu güvenin zedelendiği bir evrede ortaya çıkan bu yeni yaklaşımlar, pozitivist geleneğin gerçek anlayışını da ciddi biçimde korsemıştır. Benzer şekilde post-modern yaklaşımın hemen her konuyu bir göreceleştirme içinde ele alması da çıpa sayılabilecek, “tartışılmayacak” gerçeklerin sağladığı güven

duygusunu, alışkanlığı örseleyip sarsmıştır.

İlginç olan küreselleşme çağında bilginin üretiminde, işlenmesinde ve yayılmasında geçmişe oranla büyük ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, bilime ve bilimsel bilgiye kuşkuyla yaklaşanların da o derece artmış olmasıdır. Bilimin, tüm yanıtları er ya da geç insanlığa sunacağına olan güveni sarsan simgesel iki gelişme 1986 yılında üst üste yaşanmıştır. Bunlardan ilki Amerika'nın *Challenger* uzay mekiğinin kalkıştan hemen sonra infilak etmesidir. Bu olay canlı yayında televizyonlardan yayınlanmıştır. Diğeri ise Sovyetler Birliğinin Pripyat kentindeki Çernobil nükleer santralında yaşanan faciadır.

Bu kesinlik erimesi ya da eksikliği aslında hep var olan bir durum da sayılabilir. Örneğin ABD'nin Oregon eyaletinin Portland kentinde oturanlar 2013'de içme sularına klorin konmasına “devlet suyuza kimyasal karıştırmasın” diye karşı çıkarlar Aslında doğal bir mineral olan ve içme suyuna karıştırıldığında diş sağlığının korunmasında ciddi hizmet veren klorine karşı gösterilen bu tepkinin bilimsel bir açıklaması yoktu. Ama Portland gibi gelişmiş bir kentin sâkinlerini bile buna ikna etmek mümkün olmamıştı.

Bu türden tepkileri, bilimselliğe hem yaslanıp hem ondan şüphelenmeyi siyaset alanına taşımak kolay değilse bile, gene de bazı paralellikler kurulabilir. Bugüne damgasını vuran “gerçek-aşırı” kavramının bir gerçeklik olarak hayatımızı etkilemesinin de güven kriziyle, beklentilerin karşılanmamasıyla, insanların algılayamadıkları gelişmelere karşı duydukları tepkiyle yakından bağlantısı vardır. Bu durumdan yararlanmayı bilenler ise, yukarıda değindiğimiz gibi Orwellci bir dil oyunuyla olmamış olmuş gibi göstermek, bir şeyi kendisinin tam tersi olarak tanımlamak imkânına sahip olabilmektedirler.

Siyaset, Gerçek-(ötesi) ve Trump Sonrası

Donald Trump'ın ABD Başkanı seçilmesi dünya siyaseti için çok sarsıcı oldu. Gelişmekte olan ülkelerde sıradan bir olgu sayılan popülist bir liderin seçimlerle iktidara taşınmasının, ABD gibi dünyanın en yerleşik demokrasilerinden birinde, kurumları yerleşmiş, seçkinlerinin hakimiyeti sorgulanmayan bir ülkede gerçekleşmesi uluslararası alanda bir deprem sayıldı. Gerçi Trump, bu seçimleri Amerikan seçim sisteminin iki dereceli olması nedeniyle, çoğunluğun oyunu alamamasına rağmen üç eyaletteki toplam 77 bin oyla kazandı. Ancak aday olarak sivrilmesi, Cumhuriyetçi Parti'nin seçkinlerine rağmen önseçimleri kazanması, daha sonra da kimsenin beklemediği şekilde Başkanlığa gelmesi, ortada dikkat edilmesi ve mutlaka anlaşılması gereken bir duruma işaret ediyor.

Seçim sonrası yapılan tüm araştırmalar Trump'ın 21. yüzyılın ekonomik gelişmesine ayak uyduramayan mavi yakalı işçilerin desteğini aldığını gösteriyor. Bu kesim ise küreselleşmenin hem ticaret serbestliğinden, hem de teknolojinin üretim yapılarını alt üst etmesinden en büyük zararı gören kesim. 2008 krizinin ardından, bu felaketin sorumlusu seçkinlerin bir bedel ödememesine rağmen

kendilerinin ağır bir bedel ödemek zorunda bırakıldıklarına inanıyorlar. İşsizlik, düşen ortalama gelirler, gelecek kaygısı, iş güvenliğinin eksikliği somut meseleler olarak elbette gündemlerinde. Bundan sorumlu gördükleri seçkinlere karşı içlerinde biriken öfke, o seçkinlerin dünyasının bir parçası olarak gördükleri Demokrat aday Clinton'a yöneldi, bir önceki seçimde oylarını Obama'dan yana kullanmış olmalarına rağmen, bu kez radikal bir tercihte bulundular.

Ancak ABD'de yapılan araştırmalara biraz daha yakından bakınca, ekonomi-politik temelli analizlerin yeterli olmadığı görülür. Trump'a verilen oylarda önemli bir kültürel başkaldırı, işçi sınıfı ya da taşra değerlerinin hakir görülmesine karşı birikerek patlayan bir öfkenin payının da yüksek olduğu anlaşılıyor. Bunlara ek olarak beyaz Amerika, gelirleri yüksek olan kadın ve erkekler de dahil olmak üzere, devletleriyle aralarındaki “beyazların hep egemen kalacağına” yönelik akdin de, seçkinler tarafından azınlıkların “kayırlmasıyla” bozulduğuna inanmış görünüyor. Kısacası Trump'ın zaferinde ırkçılığın, göçmen düşmanlığının payının da azımsanmayacak oranda olduğunu söylemek mümkün.

Asıl garip olansa, bu tepkileri harekete geçiren ve sonuçta bir seçim kazanacak kadar enerjiyi siyasete akıtabilen Trump'ın maddi açıdan kendisine oy verenleri temsil etmeye belki de en az ehil, ya da layık kişilerden birisi olması. Zengin bir New York'lu müteahhit olarak Trump'ın vergi kaçırıldığı, sahte iflaslar örgütlediği, sürekli yalan söylediği, muhafazakar seçmenlerin hayat tarzıyla hiçbir alakası olmadığı biliniyor. Ancak kendisini destekleyenler açısından bunların hiç birinin öneminin olmadığı ortaya çıkmış durumda. Trump'ın kulaklara hoş geleni söylemesi, gerçekleşmesi mümkün olmayan vaatlerde bulunması, pek çok konuda düpedüz yapan söylemesi ve bu yalanların kolayca kanıtlanabilecek olmasına rağmen seçmen indinde bir etki yapmaması, “gerçek-aşırı” dünyanın dinamikleri hakkında aslında bize güçlü bir fikir veriyor.

Seçkinlere güvenin sıradan indinde neredeyse sıfırlandığı, sistemin kurumlarının ve kurallarının altta kalanları korumadığına inanılan, gelecek korkusunun ve mağduriyet duygusunun had safhada olduğu bir ortamda bilimsel verilerin, doğruların, niyetlerin pek hükmü yok gibi. Bir önceki yönetimin, örneğin sağlık sigortası kanunundan en çok yararlananların bile oylarını Trump'a vermesi, insanların hayatlarını etkileyen en temel konularda bile doğru bilgi edinmemelerinin bir sonucu olarak görülebilir. Trump'ın arkasındaki güçler de toplumdaki güven eksikliğinden ve kurumlara, seçkinlere yabancılaştırmadan yararlanarak, kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kara propaganda yapıp, gerçekleri çarpıtabiliyorlar.

Bilimde olduğu gibi siyaset açısından da bunun anlamı, rasyonaliteye dayalı hayat kurgusunun ve yaşam anlayışının hemen her alanda saldırı altında olması ve tekinsiz zamanlarda duygusal olanın, duygulara hitap edenin ve irrasyonel güdünün geçer akçe haline gelmesidir. Belki de “gerçek-aşırı” dünyanın en ürkütücü tarafı da bu....